

### Джерелознавство як теоретична база історико-педагогічного дослідження

У статті розглянуто загальні питання джерелознавства як окремої галузі історичної науки. Наведено основні визначення понять «історичне джерело», яке розглядається як носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи і людини й відбиває той чи інший бік людської діяльності та «історико-педагогічне джерело», яке трактується як пам'ятка духовної і матеріальної культури, що відображає людську діяльність. Представлено умовну класифікацію історичних, історико-педагогічних джерел. Висвітлено етапи вивчення історико-педагогічних джерел, які передбачають їх класифікацію за відповідними параметрами; джерелознавчий аналіз, в ході якого оцінюються потенційні можливості даного джерела для отримання необхідної інформації; джерелознавчий синтез, результатом якого є визначення значущості інформації про минуле для сучасності.

**Ключові слова:** джерелознавство, історичне джерело, історико-педагогічне джерело, класифікація, види джерел.

*Постановка проблеми у загальному вигляді...* Отримати інформацію про минуле людини, суспільства, держави, про події, що відбувалися в різні часи в різних частинах світу, можливо лише спираючись на історичні джерела – твори, що створені людьми в процесі свідомої, цілеспрямованої діяльності та включають у себе інформацію про тих людей і про ті часи, коли були створені. Історик, антрополог, соціолог, психолог, педагог – кожен з них звертається до джерел із своїми запитаннями. Але всі вони отримують інформацію із загальної сукупності джерел, що створені людьми. При цьому історичне джерело одночасно слугує і для збереження інформації і для її активізації та передачі. Саме воно забезпечує спадкоємність в історії, виконує функції соціальної пам'яті.

Відповідно, для спеціаліста в галузі історії освіти важливо пам'ятати, що загальна сукупність джерел складає скарбницю людського знання та світового досвіду. Він повинен уміти знаходити і обирати ті види джерел, які особливо важливі та цікаві для даної науки; уміти поставити запитання, знаходити у джерелах відповіді, інтерпретувати ці дані у відповідності до сучасного рівня науки та культури.

Загальні питання вивчення історичних джерел складають предмет особливої галузі історичної науки – джерелознавства. Центральним у джерелознавстві виступає поняття історичного джерела, яке трактується по-різному. Проте усі дослідники сходяться на думці, що історичне джерело є основою для наукового пізнання минулого, несе в собі інформацію про факти історичної дійсності [6, с.87]. Наприклад, «Історичні джерела – усі залишки минулого, в яких відклалися історичні свідчення, що відображають реальні явища суспільного життя та закономірності розвитку людського суспільства» (Л.Дербов). «Під історичним джерелом розуміють будь-яку пам'ятку минулого, що свідчить про історію людства» (М.Тихомиров). «Історичне джерело – будь-яке явище, що може бути використаним для пізнання минулого людського суспільства, все, що може нести історичну інформацію» (Гегель). «Історичні джерела – це продукти діяльності людей, які містять в собі інформацію про реальне життя суспільства та людей, належать до нього в єдності безпосереднього та опосередкованого відображення, свідчать про закономірний процес розвитку людського суспільства та, будучи залученими до сфери історичного дослідження, служать засобом історичного пізнання» (А.Пронштейн).

*Аналіз досліджень і публікацій...* Сучасне українське джерелознавство, спираючись на здобутки світової науки і національні джерелознавчі традиції подає таке визначення історичного джерела: історичне джерело – це носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи і людини й відбиває той чи інший бік людської діяльності [3].

Проблемами теорії й методики історичного джерелознавства займалися Д.Багалій, І.Ковальченко, І.Крип'якевич, О.Лашпо-Данилевський, О.Медушевська, Л.Пушкарьов та ін. Ці науковці внесли суттєвий вклад у розробку джерелознавчої проблематики: визначення сутності поняття «історичне джерело», вирішення питання класифікації джерел, методики їх вивчення.

Загальні методологічні особливості джерелознавства знайшли відображення і в педагогічному джерелознавстві. Проте сьогодні ця проблема не отримала належного висвітлення у науково-педагогічній літературі. Зокрема, це стосується і самого педагогічного джерелознавства. Окремі аспекти даної проблеми розглядалися М.Анісімовим, К.Васильєвим, Е.Днепровим, С.Івановим, О.Кошелевою, Д.Раскініми, М.Шабаєвою та ін.

*Формулювання цілей статті... Мета статті* – на основі аналізу літератури визначити поняття педагогічного джерелознавства, висвітлити класифікацію історико-педагогічних джерел та охарактеризувати етапи їх вивчення дослідником історії педагогіки.

*Виклад основного матеріалу...* Відтворення історико-педагогічних явищ в їх генезі та взаємозв'язку вимагає всебічного вивчення та аналізу історико-педагогічних джерел, які, за аналогією до історичного, є основою педагогічного джерелознавства. Відповідно до визначення К.Васильєва, історико-педагогічні джерела – це «...пам'ятки духовної і матеріальної культури, що відображають людську діяльність» [1, с.147].

Д.Раскін під історико-педагогічним джерелом розуміє «... продукт соціальної діяльності, що містить у вигляді певної знакової системи інформацію про суспільні процеси виховання і навчання, закріплює цю інформацію та володіє потенційними умовами для включення цієї інформації в систему історико-педагогічних знань» [6, с.91].

Історико-педагогічні джерела можуть бути правильно зрозумілими тільки тоді, коли вони самі будуть сприйматися як певні історичні явища, історичні, педагогічні факти, що виникли у певних історичних обставинах.

Джерелознавство має свій специфічний предмет і використовує особливий метод пізнання об'єктивної реальності. Розглядаючи сутність історичного джерела як носія інформації про минуле, важливо враховувати, що інформація міститься не лише в тексті, але й в контексті, і в особистості творця тексту. Тому під час роботи з джерелами велику увагу слід приділяти характеристиці автора, обставинам створення педагогічного джерела, його значенню в контексті тогочасної дійсності. Лише дослідження всього комплексу проблем, пов'язаних з походженням педагогічного джерела та його функціонуванням в епоху створення, дозволяє перейти до інтерпретації змісту, оцінки інформації та джерела в цілому.

Дослідження історичних джерел в глибокій діалектичній єдності змісту та форми є основою будь-якого історичного дослідження.

Методи сучасного джерелознавства дозволяють вивчати історико-педагогічні джерела як цілісну сукупність творів, що створені в ході історичного процесу та педагогічної діяльності людей, які намагалися за їх допомогою вирішувати важливі для себе проблеми. Такий метод дозволяє зрозуміти типологію педагогічних джерел, виходячи з мети їх створення і функцій, і знаходити загальні підходи до їх вивчення.

Таким чином, джерелознавство являє собою метод пізнання, спрямованого на створені людством культурні об'єкти: твори (документальні, художні, мемуарні), записи-документи, речі, предмети. Ключовим моментом джерелознавства у галузі педагогіки є розуміння педагогічного джерела як продукту цілеспрямованої педагогічної діяльності, як явища культури.

Сьогодні перед джерелознавством стоїть дві основні задачі – евристична та аналітична. Евристична задача – це орієнтування у різноманітних історико-педагогічних джерелах, їх класифікація, вивчення сукупності джерел, що склалися в ході історичного процесу, як в цілому, так і зокрема – для окремих історичних епох. Аналітична задача – це розробка методів аналізу історико-педагогічних джерел, отримання достовірної і повної інформації, а також методів оцінки цих джерел з певної точки зору.

Джерелознавство є міждисциплінарною галуззю науки і тісно пов'язане не лише з педагогікою, а й з іншими галузями знань та практики: архівістикою, бібліотекознавством, бібліографією, інформатикою. Звертаючись до походження і змісту різних видів джерел, джерелознавство взаємодіє з такими науками, які мають своїм предметом відповідні галузі гуманітарного знання.

Безпосереднім предметом дослідження джерелознавства є письмові джерела. Основним завданням джерелознавства в галузі історії педагогіки є виокремлення із джерел саме історико-педагогічних фактів.

Одним із головних питань джерелознавства є класифікація історико-педагогічних джерел. На сьогодні серед істориків, істориків педагогіки немає єдиної точки зору щодо принципів класифікації. Усвідомлюючи особливе значення класифікації в науці, Д.Раскін відзначає науково зумовлену класифікацію джерел як найперше методологічне завдання. Вона дає змогу вирішувати питання автентичності, репрезентативності, достовірності та відносної цінності різноманітних джерел. Класифікація також є передумовою теоретичного та історичного аналізу джерел. «Від глибини та зумовленості класифікації джерел залежить, у кінцевому рахунку, і ефективність способів та методів їхнього дослідження, тобто доведеність і достовірність результатів історичного вивчення. Класифікація та систематизація історичних джерел також, як і типологія інформації, що досліджується, будучи одним із етапів наукового дослідження, є невід'ємною частиною кожної сучасної наукової дисципліни» [7, с.85–98].

Таким чином, класифікація – це упорядкована система об'єктів будь-якої галузі знань; являє собою поділ на класи, підкласи, групи, розряди, що об'єднані відповідними ознаками. Класифікація

педагогічних джерел необхідна для орієнтування у різноманітному середовищі педагогічних творів, офіційних документів та для виявлення зв'язків та розбіжностей між ними як класами певної системи.

Сьогодні існує два основних варіанти загальної класифікації історичних джерел.

Перший з них простий, чіткий, без підгруп. Він тісно пов'язаний з класифікацією наук взагалі і визначається предметом, який досліджує дана наука, методикою, яка використовується нею під час аналізу матеріалу, що вивчається. Відповідно до нього всі історичні джерела поділяються на шість великих груп: письмові, речові, усні, етнографічні, лінгвістичні (фольклорні), фотокінодокументи і фонодокументи.

Другий варіант передбачає поділ усього комплексу історичних джерел на великі класи (групи) - типи і підтипи: речові джерела в усьому їх різноманітті; образотворчі джерела (художньо-образотворчі, образотворчо-натуральні, образотворчо-графічні); словесні джерела (розмовне мовлення, пам'ятки усної творчості, письмові пам'ятки); конвенціональні (умовні) джерела; поведінкові джерела; звукові та аудіовізуальні джерела [4].

Окремо пропонується класифікація архівних джерел: нормативні матеріали; первинні документи навчально-виховних установ, навчальних закладів та органів народної освіти; вторинні документи навчально-виховних установ; особисті документи; мемуари; статистичні матеріали [1, с.147–148].

Педагог-дослідник у своїй роботі може користуватися всіма видами історичних джерел, але основними для нього є письмові джерела, класифікація яких пов'язана з задачами та цілями історико-педагогічних досліджень. Тому єдиної схеми класифікації, що придатна для всього різноманіття історичних джерел всіх епох та народів, бути не може. Можливі різні системи класифікації письмових джерел в залежності від того, який принцип покладено в основу. В практиці сучасного джерелознавства використовують такі три принципи: за змістом, за походженням, за видами історичних джерел.

Фундаментом історико-педагогічного дослідження є факти – історичні, педагогічні, які відображаються, в основному, у письмових джерелах. Для того, щоб педагог-дослідник міг використати всі факти, він повинен мати у своєму розпорядженні і всі педагогічні джерела. Для цього в архівах, бібліотеках та музеях використовуються різні описи, картотеки, каталоги, путівники, огляди документів та ін. Велику допомогу надають бібліографічні покажчики. Відомості про джерела можна також отримати з попередніх досліджень, але слід критично ставитися до їх змісту, оскільки такі дослідження залежать від часу, ситуації та мети їх створення, особистісного ставлення дослідника, який їх створював.

Таким чином, під час організації історико-педагогічних досліджень важливо використовувати всі види джерел, усю сукупність свідочств, піддаючи їх критичному аналізу та перевірці, співставляючи один з одним, робити необхідні висновки та узагальнення. Для цього під час джерелознавчого аналізу дослідник має ставити ряд запитань, щоб зрозуміти особистість автора, який створював дане джерело, його мету та обставини створення твору. Відповідь на ці запитання дає можливість глибше зрозуміти структуру інформації, інтерпретувати відомості, які закладено у змісті джерела, враховуючи коли і ким було створено джерело. Слід пам'ятати, що відомості, які містить джерело, слід розглядати в контексті економічного, культурного, політичного життя епохи, а також співставляти їх з іншими фактами.

Спираючись на результати проведеного дослідження, спеціаліст має узагальнити свою роботу, провести джерелознавчий синтез. Синтез – це завершальний етап вивчення твору, який використовується в якості історико-педагогічного джерела. На цьому етапі відбувається узагальнення результатів аналізу окремих складових твору, комплексу соціальної інформації, що отримана під час вивчення його структури та змісту. Педагог – дослідник має не лише проаналізувати джерело, а й інтерпретувати отриману інформацію у зв'язку з реаліями даного часу, дати своє тлумачення подіям та явищам.

Історико-педагогічні джерела можуть надавати різні відомості з одного й того ж питання, часто навіть дуже несхожі або протилежні. Дослідник має не лише виявити ці розбіжності, а й встановити їх причини, знайти найбільш правдиві факти. Для цього слід ретельно проаналізувати весь комплекс документів, які найбільш повно відображають той чи інший історико-педагогічний факт, явище або подію. Під час встановлення всієї суми фактів, що належать до теми дослідження, може виявитися, що у ланцюжку фактів є прогалини. У цьому випадку необхідно спробувати реконструювати ці факти, використовуючи метод історичної аналогії та інших наукових гіпотез.

Вивчаючи в ході історико-педагогічного дослідження значну кількість джерел, аналізуючи їх, узагальнюючи отриману інформацію, дослідник може встановити, що в конкретний час створювалися педагогічні документи певного виду, спрямованості, змісту і може зробити висновок про стан педагогічної культури тогочасного суспільства.

*Висновки...* Таким чином, аналіз теоретичних основ джерелознавства дозволяє виокремити наступні вихідні позиції організації історико-педагогічного дослідження:

– історико-педагогічне джерело, що створювалося людьми у процесі цілеспрямованої діяльності, сприймається як об'єкт культури, що відображає характер епохи його створення. Це передбачає вивчення питань походження джерела, функціонування його в епоху виникнення, увагу до особистості творця;

– тільки цілісна сукупність джерел різного виду (офіційних та неофіційних) забезпечує повноту та достовірність отриманих відомостей та зроблених на їх основі висновків;

Послідовна реалізація етапів вивчення історико-педагогічних джерел передбачає: класифікацію джерел за повнотою відтворення фактичного матеріалу, метою створення, спрямованості, часового періоду в залежності від мети дослідження; джерелознавчий аналіз, в ході якого оцінюються потенційні можливості даного джерела для отримання необхідної інформації; джерелознавчий синтез, результатом якого є визначення значущості інформації про минуле для сучасності.

Перспективами подальшої розвідки можна вважати вивчення таких питань, як обґрунтування методологічного значення джерелознавства, методики вивчення і аналізу історико-педагогічних джерел.

#### **Список використаних джерел та літератури:**

1. Васильев К. И. Работа с архивным материалом / К. И. Васильев // Методы педагогического исследования. – М. : Просвещение, 1972. – 159 с.
2. Голубничка Л. О. Класифікація джерел педагогічної історіографії / Л. О. Голубничка // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. праць. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 26 (79). – С. 30–38.
3. Калакура Я. С. Українська історіографія / Я. С. Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 495 с.
4. Климашкина Е. В. Источники изучения педагогического опыта кадетских корпусов и военных гимназий дореволюционной России : автореф. дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.01 / Е. В. Климашкина. – Ставрополь, 2005. – 22 с.
5. Коляда Н. М. Дослідження історії вітчизняного дитячого руху радянського періоду : джерелознавчий аспект / Н. М. Коляда // Історико-педагогічний альманах. – 2001. – № 1. – С. 54–60.
6. Раскин Д. И. Историко-педагогический источник в свете современных проблем источниковедения и системного подхода / Д. И. Раскин // Актуальные вопросы историографии : сб. науч. тр. / под ред. Э. Д. Днепров и О. Е. Кошелевой. – М. : Изд. АПН СССР, 1986. – 230 с.
7. Раскин Д. И. Классификация историко-педагогических источников / Д. И. Раскин // Историографические методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики : сб. науч. тр. / под ред. Э. Д. Днепров и О. Е. Кошелевой. – М., 1989. – С. 85–98.
8. Сухомлинська О. В. Методологія дослідження історико-педагогічних реалій другої половини ХХ століття / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 6–12.

#### **Анотація**

**Н.М.Стеценко**

#### **Источниковедение как теоретическая база историко-педагогического исследования**

*В статье рассмотрены общие вопросы источниковедения как отдельной отрасли исторической науки. Приведены основные определения понятий «исторический источник» «историко-педагогический источник». Представлено условную классификацию исторических, историко-педагогических источников. Раскрыты этапы изучения историко- педагогических источников: классификация, анализ, синтез.*

**Ключевые слова:** *источниковедение, исторический источник, историко-педагогический источник, классификация, виды источников.*

#### **Summary**

**N.M.Stetsenko**

#### **Source Studies as a Theoretical Base of Historical and Pedagogical Research**

*The general issues of source studies as a separate branch of historical science are considered in the article.*

*The main definitions of the notions «a historical source», «a historical and pedagogical source» are defined in the article. The article deals with conditional classification of historical and historical-pedagogical sources. The stages of the study of historical-pedagogical sources: classifications, analysis, synthesis, are investigated.*

**Key words:** *source studies, historical source, historical and pedagogical source, classification, types of sources.*  
Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.